

MECELLE'YE GÖRE İCÂRE-İ ÂDEMİ VE TARAFLARI

EMPLOYMENT CONTRACT AND PARTIES IN THE MECELLE

Hakemli Makale

İştar URHANOĞLU*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	754
I. OSMANLI İŞ HUKUKU VE MECELLE	760
II. MECELLE'DE İCÂRE-İ ÂDEMİ	763
III. MECELLE'DE İCÂRE-İ ADEMİNİN TARAFLARI	768
A. Ecir	769
B. Ecir-i Has	770
C. Ecir-i Müşterek	772
D. Müstecir	772
SONUÇ	773
KAYNAKÇA	774

ÖZ

Mecelle'ye Göre İcâre-i Âdemi başlığı altında ele alınan iş akdi, icâre akdinin alt başlığı olarak düşünüldüğünden ve bu şekilde düzenlendiğinden terminoloji yönünden de ortak terimler kullanılmıştır. *Kitabü'l-İcârât*, Mecelle'nin on altı kitabından ikincisidir. İcâre kitabı bir mukaddime ile sekiz bab'dan oluşmaktadır ve iki yüz sekiz maddedir. Doğrudan *İcâre-i âdemi* başlığını taşıyan fasıl ise yirmi maddeden oluşmuştur. İş akdine ilişkin hükümler icâre kitabı (*Kitabü'l-İcârât*) içerisinde yoğun olarak bulunmakla birlikte birinci kitap olan *Kitabü'l-Büyu* içerisinde de konuyla ilgili hükümler mevcuttur. *Kitabü'l-Büyu*, iş akdine ilişkin hükümlerin yanı sıra bir kısım hükümleri de bütün akitleri kapsar şekilde düzenlemiştir.

DOI: 10.32957/hacettepehdf.976777

Makalenin Geliş Tarihi: 30.07.2021

Makalenin Kabul Tarihi: 15.11.2021

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

E-posta: istarurhanoglu@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3769-9260

Mecellenin getirdiği düzenlemeyle birlikte, işçi niteliğinin belirlenmesinde *ücret karşılığı bir işi yerine getirmek* kıstas olarak alındığından kavramın kapsamı genişlemiş, bu sebeple *icâre-i ademi* kavramının kapsamı da genişlemiştir. Ecir kavramı, *ecir-i has* ve *ecir-i müşterek* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Mecelle’de icâre akdinde işçiyi kira ile tutan kimse müstecir olarak ifade edilmiştir ve modern iş hukukunda işverene karşılık gelen terimdir.

Anahtar Kelimeler: İcâre-i Âdemi, Ecir, Ecir-i Has, Ecir-i Müşterek, Müstecir

ABSTRACT

Common terms are used in terms of terminology since the employment contract is regarded under the title of *İcâre-i Ademi* in Mecelle which is also considered as the sub-title of the *icâre* contract. *Kitabü'l-İcârât* is the second of the sixteen books of *Mecelle*. The *icâre* book is composed of eight parts including a preface with two hundred and eight articles. There is also a section entitled *İcâre-i Ademi* which consists of twenty articles. Provisions related to the employment contract are found intensively in *Kitabü'l-İcârât* whilst the first book, *Kitabü'l-Büyu*, contains relevant provisions. *Kitabü'l-Büyu*, was regulated to contain provisions which are related with employment contract along with some provisions which cover all contracts. Together with the regulation of Mecelle, because of *the fulfillment of a job for wage* has been regarded as criterion in determining worker qualification, the scope of worker concept developed, thus the concept of *icâre-i ademi* had been also expanded. The term *ecir*, is divided into two groups as *ecir-i has* and *ecir-i müşterek*. The person who hires worker based on *icâre* contract in the *Mecelle*, is defined as *müstecir* and it is the term that corresponds to the employer in the employment law.

Keywords: İcâre-i Ademi, Ecir, Ecir-i Has, Ecir-i Müşterek, Müstecir

GİRİŞ

Medeni Kanun mesabesinde olan ve yakın zamana kadar Osmanlı Devletinden kopan bazı Arap ülkelerinde uygulanmaya devam eden Mecelle¹, bazı hukukçular tarafından, modern zamanla uyumlu Hanefi fıkının bir harikası şeklinde tanımlanmıştır². Hatta insan haklarını koruma hususunda dünyada bulunan herhangi bir sistemden daha iyi ve daha liberal bir yasama sistemi olduğu söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nin

¹ Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye. Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanun. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecelle-i-ahkam-i-adliyye> (erişim tarihi 02.04.2020).

² ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi II**, İstanbul, 1990, s. 465.

Mecelle'den önce medeni kanun hazırlama girişiminin *el-Metnü'l-metîn* olduğunu ancak bu konuda başarılı olunamadığını görmekteyiz. Bu uğraştan sonra Fransız Medeni Kanunu'ndan istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, İslam fihhına uygun olanlarını almak üzere Fransız medeni kanunlarını araştırmak için bir komisyon kurulmuş ve bu konuda hatırı sayılır bir mesafe kat edilmiştir. Ancak Sultan Abdülaziz bundan vazgeçilmesini emretmiş ve 1869 yılında Batıyı taklit etmeyen bir medeni kanun çıkartmak üzere komisyon kurulması için emir yayınlamıştır.³ Kurulan bu komisyon Mecelle'nin maddelerini oluşturmuş ve bütün Osmanlı Devleti vilayetlerinde uygulamaya koymuştur. Hiç şüphesiz *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* adıyla bilinen medeni kanun hem Osmanlı Devleti'nde hem de diğer İslam ülkelerinde İslam yasasının ilk resmi kanunlaşma çalışması ve örneği sayılmaktadır. Ayrıca Mecelle sadece Osmanlı hukuk geleneğinde değil bütün İslam hukuk tarihinde özel bir yere sahiptir.

Hukuk tarihimizin önemli kaynakları arasında yer alan, dünyada ikinci ve İslam hukuk tarihinde ilk medeni kanun olarak kabul edilen Mecelle, işçi-işveren ilişkileri hakkında da düzenlemeler içermektedir. İslam hukukunda iş akdi, kira akdi ile birlikte icâre akdi çatısı altında düzenlenmiştir ve bu nedenle icâre akdinin her iki akit için ortak olan hükümlerini değerlendirirken iş akdinin kendine özgü yapısı dikkate alınmalıdır. İş akdi, *icâre-i âdemi* faslında düzenlenmekle birlikte diğer fasıl ve kitaplarda da iş akdine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Çalışmamızda, iş akdine ilişkin Mecelle düzenlemeleri en başta verilerek konuya bir giriş yapıldıktan sonra *İcâre-i Âdemi* (İş Akdi), *Ecir* (İşçi) (*Ecir-i Has* ve *Ecir-i Müşterek*) ve *Müstecir* (İşveren) kavramlarına yer verilmiştir.

İslam dini, çalışma hayatı da dahil olmak üzere, insan hayatının neredeyse bütün alanlarını düzenlemektedir.⁴ Klasik İslam hukuk eserlerinde işçi-işveren ilişkileri ile ilgili sistematik bilgiler bulunmaması, iş hukukunun nispeten yeni bir hukuk dalı olması ve bu eserlerin ortaya konduğu dönemde gelişmemiş bulunması sebebi ile normal

³ AYKANAT, Mehmet, *Mecelle'de İş Akdi*, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 1; KAYA, Mahmut, *Çalışanların Hakları ve İslam*, Fecr Yayınları, Ankara, 2009, s. 7 vd.; KARAMAN, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2-3*, İz Yayınları, İstanbul, 2003, s. 683.

⁴ AYKANAT, 2011, s. 1; KAYA, 2009, s. 7 vd.; KARAMAN, 2003, s. 683.

görölmelidir.⁵ Fakihler nazarında iş akdi, malum müddet için mübah menfaat üzerine anlaşmadır ki buna *icare akdi* denilir.⁶

Osmanlı Devleti'nde hukuk anlayışı; kendisinden önce kurulan Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerini örnek alarak oluşturulmuş, bazı zamanlarda önceki uygulamalar değiştirilerek hayata geçirilmiş ancak çoğu zaman İslam dini esas alınmıştır.⁷ Osmanlı hukuk sistemi şeri ve örfi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Osmanlı'da İslam Hukuku olarak da adlandırılan şeri hukuk yanında, çoğu zaman padişahların iradesiyle ortaya konulan ve yine temeli İslam'a dayanan örfi hukuk kuralları da bulunmaktadır.⁸ Padişah iradesine dayalı olan örfi hukuk, belli bir zaman içerisinde ve ihtiyaca göre şekillenen genelde ferman şeklinde ortaya çıkmıştır.⁹ Örfi hukuktan şekillenmesinde nişancılar önemli rol oynamışlardır.¹⁰ Osmanlı Devleti'nde örfi hukuk kavramına bu dönemin tarihçisi Tursun Bey'in ifadesiyle, ilk defa II. Mehmet Dönemi'nde rastlanmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu her türlü koşullar askeri, mali, idari gibi alanlarda yeni hukuki düzenlemelerin yapılmasını, yani örfi kanunların ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır. Yine Osmanlı'da örfi hukukun gelişmesinde gayrimüslimlere yönelik olarak yapılan hukuki düzenlemeler de etkili olmuştur.¹² Osmanlı devletinde örfi ve şeri hukukun aynı mahkemelerce uygulanmış olması bu iki hukukun birbiriyle uyumlu olduğunu ve genelde bir bütünlük içerisinde yürütüldüğünü

⁵ KARAMAN, 2003, s. 682.

⁶ ŞAKFE, Muhammed Fehr, **İslam'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları**, (Çev. İhsan Toksarı), Nida Yayınları, İstanbul, 1968, s. 36.

⁷ YETKİN, Aydın, "Osmanlı Devletinde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 24, Ankara, 2013, s. 382; DURAN, İbrahim, "Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd", **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1, Erzincan, 1999, s. 216.

⁸ AYDIN, Mehmet Akif, "Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 24, İstanbul, 2004, s. 40; YETKİN, 2013, s. 383-384.

⁹ AYDIN, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2010, s. 40; YETKİN, 2013, s. 383-384.

¹⁰ ELLEK, Hasan, "Osmanlı'da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 6, Gümüşhane, 2014, s. 121; AYDIN, 2010, s. 40.

¹¹ YETKİN, 2013, s. 385; İNALCIK, Halil, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32.

¹² YETKİN, 2013, s. 385-386.

göstermektedir.¹³ Fatih devrinin idarecisi ve müverrihi Tursun Bey tarafından da *nizâm-ı âlem* için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizama örf denilmiş ve şeriatın bağımsız olduğu belirtilmiştir.¹⁴ İnalçık'a göre;

“Dogmatik İslâm yanında bir tarihi İslâm vardır; başka deyişle tarihi koşulların etkisi altında İslâm çeşitli şekiller almıştır. Şeriat kendisi, tarihi bir gelişimin ürünüdür. İslâm akaidi değişmez, ama günlük hayatı düzenleyen muamelâta ait hükümler tarihi bir olgudur ve değişmeye açık olduğu ulemaca kabul edilmiştir.”¹⁵

İslam hukukunun kaynakları *edille-i şeriyye*¹⁶ denilen ana kaynaklar ile çeşitli mezheplere göre değişen tali kaynaklar¹⁷ olup, iş hukukunun kaynaklarını da bu asli ve tali kaynaklar oluşturmaktadır. Mecelle öncesi Osmanlı hukukunda farklı dönemlerde farklı eserler hukuka yön vermiş ve bu eserler aynı zamanda dönemin iş hukukuna da kaynaklık etmiştir. Tanzimat öncesi şeri hukuk kaynakları yazılı hale getirilmemiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar Hidâye¹⁸, Kenzü'd Dekâik¹⁹, Kudûrî²⁰, Vikâye²¹

¹³ AYDIN, 2010, s. 73; YETKİN, 2013, s. 387.

¹⁴ İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 320-322; GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti Hakkında”, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 91.

¹⁵ İNALCIK, Halil, “**Kanunname**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.XXIV, İstanbul, 2001, s. 5.

¹⁶ Gerçeğe ulaştıran şey anlamında kelâm ve fıkhıta kullanılan terim. <https://islamansiklopedisi.org.tr/edille-i-seriyye> (erişim tarihi 07.09.2019); Edille kelimesinin tekili, delildir. Deliller çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Edille-i Erbaa denilen asli kaynaklar Kuran, sünnet, icma ve kıyastır.

¹⁷ Tali kaynaklar, üzerinde ittifak olunmayan örf, istihsan, maslahat, mesalih-i mürsele, önceki ümmetlerin dini hükümleri ve sahabe kavli gibi delillerdir.

¹⁸ Hanefî fıkhnın en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Bidâyetü'l-mübtedî adlı eserinin şerhidir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-hidaye> (erişim tarihi 07.09.2019).

¹⁹ Müellifin kendi eseri el-Vâfi'nin özetidir. Hanefiler arasında çok muteber olan ve Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan eser bugün bile sahasında en çok başvurulan metinlerdendir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenzud-dekaik> (erişim tarihi 07.09.2019).

²⁰ 362 (973) yılında Bağdat'ta doğdu. Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ el-Cürcânî'den fıkhn ve Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib'den hadis tahsil etti. Irak'ta Hanefî mezhebinin önderi durumuna geldi. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kuduri> (erişim tarihi 07.09.2019).

²¹ Kısaca *el-Vikâye* olarak bilinen *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye*, Hanefî mezhebinde “*mütûn-i erbaa*” veya “*mütûn-i selâse*” diye anılan özlü fıkhn metinleri arasında yer alır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vikayetur-rivaye> (erişim tarihi 07.09.2019).

ve el-Muhtar²² isimli eserler başvuru kaynağı olmuştur. Fatih döneminden Kanuni dönemine kadar Molla Hüsrev'in Dürer adlı eseri ve şerhi Gurer, Kanuni döneminden Mecelle'nin hazırlanmasına kadar ise Fatih medresesi dersiamlarından İbrahim Halebî tarafından Arapça olarak yazılmış ve Mevkufât adıyla Türkçeye tercüme edilmiş Mülteka'el Ebhur²³ isimli eser Osmanlı hukuk anlayışına kaynaklık etmiş²⁴, kadınların başvurduğu birer müracaat kaynağı olmuştur. İş ilişkileri ise Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde bir mesleğe başlamak ve ilerlemek için gerekli kuralları toplu şekilde, yazılı olarak bulunduran fütüvvetname²⁵lerle düzenlenmiştir.

Tanzimat öncesi dönemde de İslam hukukunun düzenlediği alanlar hariç olmak üzere, bu hukukun paralelinde gelişen ve onunla çatışmayacak bir tarzda hukukî hayattaki boşlukları dolduran örfi hukukun düzenlediği alanlarda kanunnameler hazırlanmıştır.²⁶ Bunların hazırlanmasında bazı fıkıh metinleri, tâlimnâmeler, fermanlar, kanunnâmeler,

²² Hanefî fakihî Mevsilî'nin (ö. 683/1284) mezhep fikhının temel metinlerinden biri sayılan eseri. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtar> (erişim tarihi 07.09.2019).

²³ Hanefî mezhebi tarihinde “*mütûn-i erbaa*” adı verilen Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî'nin el-Muhtâr, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin Kenzû'd-dekâ'ik, Sadrüşşerîa el-Evvel'in Viķâyetü'r-rivâye fi mesâ'ili'l-Hidâye ve Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin Mecma'u'l-bahreyn adlı eserleri, VIII. (XIV.) yüzyılın başından itibaren gerek fıkıh eğitimi gerekse fetva ve kazâ faaliyetlerinin temel metinleri olarak kabul edilmiştir. Bu eserler arasındaki kapsam ve muhteva farklılıkları, uygulamaya esas olacak mezhep hükümlerinin belirlenmesinde çeşitli problemler doğurmaktaydı. Eserin en önemli özelliği, Hanefî mezhep birikiminden gerek fikhî faaliyetlerin temelini teşkil edecek meseleler gerekse bu meselelere dair “sahih, muhtâr, esah, müftâ bih, ma'mülün bih” gibi kavramlarla yapılan tercihler hakkında VIII. (XIV.) asırdan itibaren azalsa da mevcudiyetini sürdüren bir dizi farklılığı ortadan kaldırmasıdır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/multekal-ebhur> (erişim tarihi 07.09.2019).

²⁴ ANSAY, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954, s. 11; KAŞIKÇI, Osman. **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, OSAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 27; AYDIN, Mehmet Akif, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Hazırlanışı**, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul, 1989, s. 34.

²⁵ İslâm dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran'da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî teşekküllere nüfuz eden fütüvvet kavramını konu edinen ve giderek bu teşekküllerin bir çeşit nizamnâmesi hüviyetine bürünen risâlelere genellikle fütüvvetnâme adı verilmektedir. Bu risâlelere Arapça'da “*kitâbü'l-fütüvve*”, Farsça ve Türkçe'de “fütüvvetnâme” denilmekle birlikte bu iki isim arasında dikkate değer bir fark bulunduğunu unutmamak gerekir. Kitâbü'l-fütüvve ismi, daha çok klasik tasavvuf kaynaklarında sūfîlikteki anlamıyla fütüvvet kavramına dair konuları veya müstakil risâleleri çağrıştırırken fütüvvetnâme, özellikle XIII. yüzyıldan başlayarak fütüvvet ve ahî teşkilâtı çerçevesinde bahsedilen meslekî nitelikteki nizamnâmeleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Ancak bu nizamnâmelerin kaynağının tasavvuf eserlerinde yer alan fütüvvet ve konular veya konuyla ilgili müstakil risâleler olduğu unutulmamalıdır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/futuuvvetname> (erişim tarihi 08.09.2019).

²⁶ BARKAN, Ömer Lütfi, “**Kanunname**”, İslam Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957, s. 185-186; İNALCIK, 2001, s. 333-337.

bazı konularda çıkarılan husûsî nizamnâmeler esas alınmıştır. Hanefî Mezhebi'nin Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olması, kazâ ve fetvâda mezhep içerisindeki en sahih görüşün esas alınmasını zorunlu kıldığı için hukukta birlik söz konusudur.²⁷ Bu sebeple medreselerde okutulan fıkıh eserleri aynı zamanda yürürlük kaynağı olarak kullanılmıştır.²⁸ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemi kanunnamelerinde bazı verilere ulaşabiliyoruz. Osmanlı padişahlarının birçoğu, Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak kendi dönemi içerisinde toplumsal adaleti ve düzeni daha iyi sağlayabilmek düşüncesiyle suç ve cezaları kapsayan kendilerine özgü kanunnameler yayınlamışlardır.²⁹

Yavuz Sultan Selim dönemine ait olan kanunnameler; İdris-i Bitlisi'nin Kanun-ı Şehinşahi dediği Osmanlı Kamu Hukukuna dair Siyasetname, Kanun-ı Osmani, Anadolu, Diyarbekir, Erzincan-Bayburd, Karaman, Rum, Rumeli, Şam Eyaletlerine ait Kanunnameler olarak sıralanabilir.³⁰ Kanunnameler en az ilmiyeden *dahil ve sahn müderrisliği* rütbesine ulaşmış nişancılar tarafından hazırlanır ve padişah tarafından tasdik edilirler.³¹ Kanunnameler; hükümdarlar tarafından emir ve ferman şeklinde çıkartılan, genel veya özel bir alan ile ilgili olan kanunların yetkili bir devlet adamı tarafından düzenlenmesi ve hükümdarın onayı ile meşruluk kazanması ile hayat bulan metinlerdir.³²

Osmanlı hukuk sistemi Tanzimat dönemi'ne kadar İslam hukuk kuralları başta olmak üzere fıkıh kitaplarından ve fetvalardan, örf-i hukuk kuralları ise padişahlar

²⁷ ZEYDAN, Abdülkerim, **İslam Hukuku'na Giriş**, (trc. A. Şafak), İstanbul, 2008, s. 207-208.

²⁸ BALTACI, Cahid, **15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 37-42.

²⁹ AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 3. Kitap, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 4.

³⁰ GÖKÇE, Turan, "Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: V, İzmir, 1990, s. 204-205; İNALCIK, **2001**, s. 333; AKGÜNDÜZ, **1991**, s. 6-7; İNALCIK, Halil, **Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi**, İsam Yayınları, İstanbul, 2011, s. 29; AYDIN, Mehmet Akif, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, 1996, s. 61; BARKAN, **1957**, s. 185-195.

³¹ AKGÜNDÜZ, **1991**, s. 6-7; İNALCIK, **2011**, s. 29.

³² GÖKÇE, **1990**, s. 204-205; İNALCIK, **2001**, s. 333.

tarafından çıkartılan kanunnameler ve adaletnamelerden yararlanılarak uygulamaya konulmuştur.³³

Mecelle'nin hazırlandığı dönemde Osmanlıda hala sanayileşmemiş, tezgâh üretimine dayalı bir iktisadi hayat söz konusudur.³⁴

I. OSMANLI İŞ HUKUKU VE MECELLE

İşçi-işveren ilişkilerinin ya da daha geniş olarak iş hukukunun İslam hukukundaki yeri incelenmeye değer bir konudur. İslam hukukçuları neredeyse on dört yüzyıl önce temelleri atılan prensiplere dayanarak işçi ile işveren arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla bazı içtihatlarla bulunmuşlardır. Ancak günümüzdeki anlamıyla bir işçi-işveren ilişkisinin ortaya çıkmadığı dönemde problemlerin İslam hukuku prensipleri bakımından değerlendirilerek bir sonuca varılması kolay değildir. İslam hukukunun temel kaynakları Kur'an ve Hadis ile diğer içtihat kaynaklarından istifade edilerek işçi ile işveren arasındaki ilişkilerin ana hatlarını tespit mümkündür. İslam hukukçularının görüşlerine esas olan, on dört yüzyıl önce ortaya konulan ve Kur'an ve hadislerden meydana gelen temeller üzerine çeşitli yorumlar ve izahlar getirilmiştir. İslam hukuku, akdi yapılacak olan işin meşru (mübah) bir iş olması, menfaatin malum olması -ki bu da ya işçinin çalışacağı sürenin önceden belirlenmesi ya da yapacağı işin tahdit edilmesi ile olur- ve ücretin akit esnasında belli olması şartlarını koşturmuştur.³⁵ İslam dini çalışmaya, el emeğine ve helal kazanca önem vermektedir. Fakihler çalışmayı *farz-ı kifâye* olarak görmekte, ancak kimsenin çalışmaması durumunda bazı meslekleri icra etmenin herkese *farz-ı ayn* hâle geleceğini düşünmektedirler. Fıkıh literatüründe *âmil* lafzı daha ziyade zirai işçi için kullanılırken, snai işçi ise *ücretli* anlamına gelen *ecîr* kelimesi ile

³³ GÜMÜŞ, Musa, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt: 14, İzmir, 2013, s. 163.

³⁴ SAYMEN, Ferit H., **Türk İş Hukuku**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954, s. 57; KARAKIŞLA, Yavuz Selim, **Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, (Derleyenler: Donald Quatert ve Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28; MAKAL, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 154.

³⁵ ŞAKFE, 1968.

karşılanmaktadır. Modern kanunlarda kullanılan işçi kelimesi ise, İslam hukukundaki kullanımından daha dar olarak *ecîr-i hâs* (hususî işçi) kavramına tekabül etmektedir. Hususî işçi kavramına memurlar ve fabrika işçileri; müşterek işçi kavramına ise boyacı, terzi, marangoz, tamirci gibi işi tamamlayana kadar ücrete hak kazanamayan işçi türleri örnek verilebilir.³⁶

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin yönetim, askeri, ekonomi, hukuki ve sosyal yapısında birçok reformu gerçekleştirdiği bir dönemdir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'da başlayan modern anlamdaki kanunlaştırma faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nde bu dönemde başlamış ve hayata geçirilmiştir.³⁷ Bu kanunlarda ticari ve iktisadi hayattaki değişimler, hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyaç sosyal hayattaki değişiklikler, Batının tesiri ve baskısı etkili olmuştur.³⁸ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemindeki hukuki düzenlemelere zemin hazırlayan olaylardan biri de Sened-i İttifak'tır. Sened-i İttifak'tan sonra Osmanlı Devleti'ndeki hukuki gelişmelerden birisi de Tanzimat Fermanı'nın³⁹ ilan edilmesidir. Osmanlı Devleti'ne Batı hukukunun girişi bu ferman ile başlamıştır.⁴⁰ Tanzimat Fermanı, padişahın yetkilerini sınırlayan hukuken bağlayıcı bir fermandır ve Padişah fermana uyacağına dair yemin etmiştir. Bu ferman, Osmanlı hukuk tarihinde anayasal sürecin başlamasında önemli bir rol oynamıştır.⁴¹ Tanzimat Fermanı gibi bu dönemde hukuki anlamda önem taşıyan 1856 tarihli Islahat Fermanı da yürürlüğe girmiştir. Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak Islahat Fermanı, sadece *zimmilerin* hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklik yapacak

³⁶ ayrıntılı bilgi için bkz. ŞAKFE, 1968.

³⁷ BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 221.

³⁸ AYDIN, 2010, s. 420-423.

³⁹ TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006; ABADAN, Yavuz, **Tanzimat Fermanının Tahlili**. Tanzimat, (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyit Danlıoğlu), İstanbul, 2014, s. 31-59.

⁴⁰ KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16; ZURCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Tarihi, İstanbul, 2014, s. 84; BOZKURT, 1996, s. 48; LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011, s. 150.

⁴¹ YILMAZ Faruk, **Türk Anayasa Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 32.

düzenlemeleri içermekteydi.⁴² Gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanıyla, Osmanlı Devleti'nin hukuk yapısında bazı değişiklikler olmuş, bu değişiklikler bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Hukuki düzenlemelere duyulan ihtiyaç, iktisadi hayattaki değişimler, Batının etkisi ve baskısı, fermanlardaki uyumsuzluk ve Osmanlı Devleti'ndeki gayr-i müslimleri kamusal haklar bakımından himaye etme arzusu gibi nedenler, Tanzimat Dönemi'ndeki kanunlaştırma hareketlerine zemin hazırlamıştır.

Tanzimat döneminde başlayan hukuk alanındaki yenilikler ve kanunlaştırma hareketleri, eksikliği hissedilen medeni kanunun hazırlanması konusunu da gündeme getirmiştir. Âli Paşa'nın önderliğindeki Osmanlı aydınları dönemin en modern kanunu olan Fransız Medeni Kanunu'nun alınması görüşünü savunurken, Âli Paşa'nın karşısında olan Ahmet Cevdet Paşa ve arkadaşları ise Hristiyan bir ülkenin medeni kanununun alınmasının sakıncalı olacağını savunmuş, İslam medeni hukuk kurallarının sistemli bir şekilde bir araya getirilebileceğini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak özel bir komisyon kurulmuş, yapılan tartışmalar ve görüşmeler sonucunda Cevdet Paşa'nın düşüncesi kabul görmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda 1876 yılında, 99 maddelik genel hükümlerden ve 16 kitaptan oluşan Mecelle yürürlüğe girmiştir. Mecelle, İslam dünyasının ilk kabul edilen medeni ve borçlar kanunu olup, ilk defa İslam hukukunun dağınık ve sistemsiz halde fıkıh ve fetva kitaplarında yer alan borçlar, usul, eşya ve medeni hukuka ilişkin kuralları batı tarzına uygun bir şekilde hayata geçirilmiştir. Mecelle'nin ortaya çıkışında yeni mahkemelerin kurulması ve hâkimlerin yetersizliği, Hanefî mezhebindeki farklı görüşlerin varlığı, batının baskısı ve dönemin sosyal ve iktisadi hayattaki gelişmeleri ve değişimleri etkili olmuştur. Mecelle noksanlarına rağmen İslam özel hukukunu belli bir disiplinle ele alan, mevcut medeni hukukun çağdaş yönü dikkate alınarak hazırlanan, batılılaşma ve yenileşme yolundaki önemli bir hukuk kaynağıdır.⁴³

Türk hukuk tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan ve Dünyada ikinci ve İslam hukuk tarihinde ilk Medeni Kanun⁴⁴ olarak kabul edilen Mecelle, hazırlandığı

⁴² BOZKURT, 1996, s. 55; MARDİN, Şerif, “Baticılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 247.

⁴³ VELİDEDEOĞLU, 1840, s. 17; ÜÇÖK, Coşkun v.dğr., *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1999, s. 290-291.

⁴⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezahir*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 4.

dönem itibariyle muhteva ve sistem bakımından yenilik arz etmesi dolayısıyla sadece Osmanlı'nın hakimiyetindeki ülkelerde değil, diğer İslam ülkelerinde de uygulanmıştır.⁴⁵ İngilizler Mecelle'yi hiç değiştirmeden Kıbrıs'ta yürürlüğe koydukları gibi, Bulgaristan'ın teşkilinde Bulgarlar da kendi dillerine tercüme ederek kanunlarına esas almışlardır⁴⁶. Mecelle Lübnan'da 1934, Suriye'de 1949, Irak'ta 1951, Arnavutluk, Bosna ve Hersek'te 1928 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Mısır, Hicaz, Ürdün, Filistin ve İsrail'de uzun yıllar yürürlükte kalmış, hatta İsrail'de 1972 yılına kadar uygulanmıştır. Zamanına göre orijinallik arz eden yapısı ile geniş bir coğrafyada kabul gören, uzun yıllar tatbik edilen ve etkileri günümüze kadar uzanan Mecelle Arapça, Rumca ve İngilizceye tercüme edilmiştir.⁴⁷

Tanzimat döneminde genel olmamakla birlikte iş hukuku alanında düzenlemeler getiren bir kısım nizamnameler hazırlanmıştır. Bu dönemde işçinin *ücret-i layıka* ve *kendi rızası* ile çalıştırılacağını öngören 1863 tarihli *Maden Nizamnamesi*, Ereğli havzasında çalışan kömür işçilerinin sosyal ve ekonomik durumlarını düzeltmek ve kömür üretimini artırmak amacıyla hazırlanan ancak uygulanamayan 1865 tarihli *Dilaver Paşa Nizamnamesi*, işçi sağlığı ve iş güvenliği kurallarının yer aldığı, madenlerdeki iş mükellefiyetini kaldıran 1869 tarihli *Maadin Nizamnamesi* çıkarılmıştır.⁴⁸

II. MECELLE'DE İCÂRE-İ ÂDEMİ

Mecelle'de *İcâre-i Âdemi* faslında düzenlenen iş akdine ilişkin hükümler sadece bu bölümle sınırlı olmayıp, diğer fasıl ve kitaplarda da iş akdine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bütün akit tiplerine uygulanabilecek hükümlerin *Kitabü'l-Büyu* içerisinde incelendiği görülmektedir. Çalışmamızda Mecelle hükümleri ile birlikte,

⁴⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'ruzat**, (Yayımlayan: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 200-201.

⁴⁶ Ahmet Cevdet Paşa, **1980**, s. 200-201.

⁴⁷ Ahmet Cevdet Paşa, **1991**, s. 4.

⁴⁸ YİĞİTER, Ümran Nazif, **Kömür Havzasında Amele Hukuku**, Zonguldak, 1943, s. 3; ÖKÇÜN, Gündüz, **Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara, 1982; TUNÇOMAĞ, Kenan, **İş Hukukunun Esasları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988, s. 17; SAYMEN, **1954**, s. 47; KARAKIŞLA, **2007**, s. 28; ESENER, Turhan, **İş Hukuku**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 6; ERİŞÇİ, Lütfü, **Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul, 1951, s. 19.

Hanefi hukukçuların Mecelle’de yer verilmeyen görüşlerine⁴⁹ ve diğer hukuk ekollerine mensup hukukçuların fikirlerine de yer verilmiştir.

Modern anlamda işçi-işveren ilişkileri, üretim ilişkilerinin belli bir aşamaya gelmesi ile XVIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır, bu nedenle Mecelle döneminde henüz oluşmamıştır.⁵⁰ Osmanlı Devleti’nde de iş hukukunun oluşumuna sebep olan bu gelişmeler, yarım yüzyıl geriden de olsa Batıyı takip etmiştir.⁵¹ Osmanlı Devleti’nin Sanayi Devrimi ile Avrupa’da gerçekleşen ekonomik gelişmelere ayak uyduramamış olması nedeniyle bu dönemde dikkati çeken bir işçi kitlesi oluşmamıştır.⁵²

Mecelle komisyonu başkanı Ahmet Cevdet Paşa, fıkıh kurallarının kanun şeklinde derlenmesinin Osmanlı devleti için yeterli olacağını ifade etmiştir ve bu nedenle Mecelle’de yer alan iş ilişkilerine ilişkin düzenlemeler *fıkıh* kaynaklıdır; yani İslam Hukukunun tedvin edilmiş şeklidir.⁵³ Fıkıh kurallarının uzun zamandan beri uygulanıyor olması ve örf âdetin bu kurallara göre şekillenmesi bu fikre dayanak oluşturmuştur.⁵⁴

Hazırlandığı dönem itibariyle Mecelle’nin hükümlerini anlayabilmek için bu dönemdeki iş hayatını dikkate almak gerekmektedir.⁵⁵ Bu dönemde sendikacılık sözcüğü konusu olmadığı için toplu iş hukukuna ilişkin hükümlere ihtiyaç duyulmamış ve bu nedenle sadece bireysel iş hukukuna ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.⁵⁶ Dönemin temel anlayışını yansıtan Mecelle, aslında doğrudan çalışma ilişkilerini düzenlemek amacıyla çıkarılmamasına karşın, 1926 yılına kadar bireysel iş ilişkilerini düzenlemiş ve

⁴⁹ ÖZTÜRK, Abdülvehhab, **İslam’da İşçi İşveren Münasebetleri, İslam’da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 122; AYKANAT, **2011**, s. 2; Mecelle’nin Esbab-ı Mucibe mazbatasında Hanefi fıkıhının dışına çıkılmadığı ifade edilmiştir.

⁵⁰ GÜLMEZ, Mesut, **Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi: 1936 Öncesi**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1991, s. 45.

⁵¹ AYKANAT, **2011**, s. 3.

⁵² MAKAL, **1997**, s. 164; DİLİK, Sait, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1985, s. 93; AYKANAT, **2011**, s. 3.

⁵³ KAŞIKÇI, **1997**, s. 207.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, **1980**, s. 200.

⁵⁵ SAYMEN, **1954**, s. 47; KARAMAN, **2003**, s. 682.

⁵⁶ MAKAL, **1997**, s. 236; MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi, **İş Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 34.

meslek, sanat ayrımı olmaksızın bütün işçiler için uygulanacak genel hükümler getirmiştir.⁵⁷

Mecelle'ye göre *akit*; tarafların anlaştıkları bir husus üzerinde icap ve kabul iradelerini birbirine bağlamaları (m.103)⁵⁸ olarak tanımlanırken, sahip olma ve kullanma hakkını kurmak için ilk önce söylenen söz *icap*, son söylenen söz ise *kabul* olarak tanımlanmıştır (m.101, 102, 170-175). Akdın yapılış şekli ile ilgili bir düzenlemeye yer verilmediği için şekil serbestisi olduğu görülmektedir. Fıkıh kitaplarında 25 akit tipine yer verilmiş, Mecelle ise bu akit tiplerinden 12 tanesini düzenlemiştir. Fıkıh kitaplarında düzenlenen bu 25 akitten bir kısmının bağımsız akit olmadığı, diğer akitlerin alt çeşidi olarak incelendiği ifade edilmiştir.⁵⁹

İcâre-i Ademi, Mecelle'nin ikinci kitabı olan *Kitâbü'l-İcarât* içinde düzenlenmiştir. Mecelle komisyonu 28 Kasım 1869'da bu ikinci kitabı hazırlayarak *Meclis-i Vükela*'ya takdim etmiştir. 6 Şubat 1870 günü padişaha sunulan *Kitâbü'l-İcarât*, 7 Şubat 1870 tarihli *irade-i seniyye* ile yürürlüğe girmiştir.⁶⁰

Kitâbü'l-İcarât tek başına iş akdine ilişkin değildir. İcâre akdi, menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesini konu alan kira akdi, iş akdi ve kısmi olarak istisna akdini içermektedir.⁶¹ *Belirli bir karşılık verip, belirli bir menfaat üzerine akit yapmak* olarak ifade edilen icâre aynı zamanda *menfaatin satılması* olarak da ifade edilmektedir.

İş akdi, insanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla Kur'an, sünnet ve teamül ile meşru kılınmıştır.⁶² Mecelle'nin 18. maddesinde *zorluğun kolaylık getireceği* ilkesinin bir sonucu olarak icâre meşru kılınmış, aksi halde insanların zorlukla karşı karşıya kalacağı

⁵⁷ MAKAL, 1997, s. 234-235; SAYMEN, 1954, s. 47.

⁵⁸ KAŞIKÇI, 1997, s. 232.

⁵⁹ KAŞIKÇI, 1997, s. 234, 246-247.

⁶⁰ ÖZTÜRK, 1986, s. 47 vd.

⁶¹ BARDAKOĞLU, Ali, *İcâre*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 379 vd.

⁶² BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1970, s. 166.

ifade edilmiştir.⁶³ Kitâbü'l-İcarât, bir mukaddime ile sekiz bâbdan oluşmaktadır. Mukaddime, Mecelle'nin genel sistematiğine uygun olarak *icâre* akdinin terminolojisine yer vermiştir. Birinci bâb icâreye ilişkin genel hükümlere yer vermiştir; ikinci bâb icârenin rûknlerine, inikad şartlarına ve nefazına, sıhhat şartlarına, butlan ve fesadına ilişkin bilgiler veren dört fasıldan oluşmaktadır; üçüncü bâbda ücrete ilişkin hükümleri düzenleyen üç fasıl vardır; dördüncü bâb süreye ilişkin hükümler içermektedir; beşinci bâb, hıyarât hakkında düzenleme yapmıştır, üç fasıldır; altıncı bâbda kiranın çeşitleri düzenlenmiştir ve dört fasıldan oluşan bu babın dördüncü faslı icâre-i ademiye ilişkindir; yedinci bâb tarafların hak ve görevlerine ilişkin üç fasıldan ibarettir; sekizinci ve son bâb ise tazmin sorumluluğu ile alakalı üç fasla yer vermiştir. Kitâbü'l-İcarât'da icârenin kelime anlamına da değinilmiş ve Arapça'da ücret manasına geldiği, ayrıca kiralamak anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir. Hukuk terimi olarak ise *malum bir menfaati malum bir ivaz karşılığında satmak* olarak tanımlanmıştır (m. 405).

İcârenin çeşitleri Kitâbü'l-İcarât'ın altıncı babında incelenmiştir. Kiraya verilen şeyler dörde ayrılmış ve her biri bir fasılda incelenmiştir. Bunlardan ilk üçü ayn icâresine dördüncüsü ise insan icâresine ilişkindir.⁶⁴ *Bir iş yapmak veya herhangi bir sanat icra etmek için, zaman veya iş belirlenerek belirli bir ücret karşılığında emeğin kiralanması* da *icâre* akdinin *icâre-i âdemi* kısmını ifade etmektedir.⁶⁵ İslam hukukçuları insanın kiralanması ile başka şeylerin kiralanması arasında bir ayrım yapmamıştır.

İcâre akdinin unsurları; tarafların anlaşması, *ecr* ve *müstecerun fih* olarak ifade edilmiştir. Ücret kavramı Mecelle'de *ecr* kavramı ile ifade edilirken kiraya verilen şey ise *müstecerun fih* terimine karşılık gelmektedir.⁶⁶

İcar, isticar, icâre, ücret, âcir, müstecir, ecir, ecri misil, ecri müsemma, müstecerun fih terimleri *icâre-i âdemi* konusunun temelini teşkil eden terimlerdir. Mecelle de genel

⁶³ ALİ HAYDAR, Hocaeminefendizade, **Dürerü'l Hukkam Şerhu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyeti'l-Ahkâm**, (Osmanlıcadan Çev.: Raşit Gündoğdu, Osman Erdem), Osmanlı Yayınevi. İstanbul, 2007, s. 412

⁶⁴ BARDAOĞLU, **1986**, s. 379 vd.

⁶⁵ CİN, Halil / AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 253.

⁶⁶ BİLMEN, **1970**, s. 156 vd.

sistematiğinde olduğu gibi Kitâbü'l İcarât'ın 404. maddeden 419. maddeye kadar olan mukaddime kısmında bu terminolojiye yer vermiştir.

Mecelle'ye göre; *akid, tarafeynin bir hususu iltizam ve teahhüd etmeleridir ki icab ve kabulün irtibatından ibarettir* (m.103). *Tarafeyn* ifadesinden *tarafklar, bir husus* ifadesinden ise *bir konunun akit için gerekli olan şartlardan olduğu* anlaşılmaktadır.⁶⁷ Mecelle'de icab ve kabulün ne olduğu hususunda da boşluk bırakılmamış, icab ve kabul tanımlanmıştır. Sahip olma ve kullanma hakkını kurmak için ilk önce söylenen söze *icab*, son söylenen söze ise *kabul* denmektedir.⁶⁸

Hukuki olarak icâre-i âdemi; *süre açıklanması veya yapılacak işin miktarının ve keyfiyetinin tayin edilmesi şartıyla belli bir hizmeti ifa veya herhangi bir iş ya da sanatı icra gayesi ile insanları belli bir bedel karşılığında çalıştırmaktır* şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁹ Mecelle'de yapılan icâre-i âdemi düzenlemesi bu tanıma kaynaklık etmektedir (m.562). Mecelle'de icâre-i ademi iki farklı şekilde ele alınmıştır. Birincisi belirli süreli bir işin yapılması, ikincisi ise bir neticenin taahhüt edilmesi şeklindedir (m.562)⁷⁰ İcâre-i âdemi insanın ürettiği menfaat olan emek üzerine kurulan bir akitir. Bu akit süre üzerine kurulan ve iş üzerine kurulan olmak üzere iki şekle sahiptir. Süre üzerine kurulan akit günümüz anlamında iş akdini karşılamaktadır. Mecelle'de, modern hukuktan daha geniş bir iş akdi çerçevesi çizilmiştir.⁷¹ Çünkü günümüz hukukunda belirli bir işin görülmesi her zaman iş akdinin konusunu oluşturmaz, vekâlet ve istisna akitlerinin konusunu da oluşturabilir. Mecelle, hizmet olarak ifade ettiği görülecek işi aynı şekilde ikiye ayırmış ve her iki şekilde de iş akdinin kurulmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir (m.562).

Mecelle'ye göre *icar* kiraya vermek demektir. Yani bir bedel karşılığında menfaatin satın alınmasıdır. *İsticar* ise kira ile tutmak demektir. Bir kişiyi istihdam etmek üzere

⁶⁷ KAŞIKÇI, 1997, s. 232.

⁶⁸ KAŞIKÇI, 1997, s. 232.

⁶⁹ CİN / AKGÜNDÜZ., 1996, s. 253.

⁷⁰ SAYMEN, 1954, s. 49; ŞAKFE, 1968, s. 36.

⁷¹ BARDAKOĞLU, 2000, s. 379.

kiralamak da bu terimle ifade edilmektedir (m.404).⁷² *İcâre* ise, Arapçada ücret anlamına gelmekte, ancak *icar* yani kira anlamında da kullanılmaktadır. Fıkıhta ise *belirli bir menfaati belirli bir ivaz karşılığında satmak* olarak tarif edilmiştir (m. 405). *İcare*, menfaat karşılığında verilen bedel olarak ifade edilmiştir ki buna *icar* da denilmektedir (m.404).⁷³ Mecelle’de ücret, *ecr-i misil* ve *ecr-i müsemma* olarak ikiye ayrılmıştır. *Ecr-i misil* tarafsız bilirkişinin takdir ettiği ücret olarak ifade edilmiş, *ecr-i müsemma* ise akit zamanı tarafların belirlemiş oldukları ücret şeklinde tanımlanmıştır (m.414, 415).

Âcir, kiraya veren kimse anlamındadır. Mucir veya mükari olarak da ifade edildiği belirtilmiştir (m. 409). İş Hukuku anlamında nefsinin kiralayan kişiyi yani işçiyi de ifade etmektedir. Mecelle nefsinin kiraya veren kişiyi ayrıca *ecir* terimi ile ifade etmiş ve bu terimin kısımlarına yer vermiştir (m.413). İşveren ifadesine karşılık gelen *müstecir* terimi ise kiralayan kimse olarak tanımlanmıştır (m.410)⁷⁴. *Müstecerun fih*, işveren tarafından işin görülmesi ile ilgili olarak işçiye teslim edilen mal olarak ifade edilmiştir (m.412). Öğretide bu terim işçinin iş akdi ile görmeyi üstlendiği iş şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁵

III. MECELLE’DE İCÂRE-İ ADEMİNİN TARAFLARI

Mecelle’de, akdin kurucu unsurlarına ve şartlarına ilişkin olarak Kitabü’l-İcârât’ın ikinci babında çeşitli fasıllarda hükümler yer almıştır. İş akdi türlerine ilişkin Mecelle’nin ve İslam hukukunun hükümleri ve bu akitlerin uygulama alanı yine bu bölümde yer almıştır.

Mecelle, Kitabü’l-İcârât içinde ikinci babın birinci faslında iş akdinin rükünlerine, ikinci faslında inikat ve nefaz şartlarına, üçüncü faslında ise sıhhat şartlarına yer vermiştir. İcârenin rükünleri 11 madde (m.433–443), inikat ve nefaz şartları 4 madde (m.444–447), sıhhat şartları 10 madde (m.448–457) olacak şekilde düzenlenmiştir. Rükünler akdin kurucu unsurlarıdır. Şart kavramıyla ifade edilen unsurlar rükünleri

⁷² BİLMEN, 1970, s. 156.

⁷³ BİLMEN, 1970, s. 156.

⁷⁴ BİLMEN, 1970, s. 157.

⁷⁵ BİLMEN, 1970, s. 157.

tamamlayan tali unsurlardır.⁷⁶ İş akdinin unsurları ise taraflar (işçi ve işveren), konu (ücret ve menfaat) ve sıyga (icap ve kabul) şeklinde üç başlık altında ele alınmıştır (m.433).⁷⁷

Akdin kuruluşu için icap ve kabulün sonuç doğuracak şekilde birbirlerine bağlanması ve geçerli şekilde ifade edilmesi gereklidir. *Bervechi meşru* kavramı ise akdin kurulması için iki taraf iradesi yanında bu iradelerin hukukun öngördüğü şekilde ortaya konmasını ifade etmektedir (m.103-104).

A. Ecir

Ecir, kendini kiraya veren kimse olarak tanımlanmıştır (m.413).⁷⁸ Burada anlatılmak istenen emeğin ücret karşılığında tahsis edilmesidir. Yani ecir, ücretle iş gören kimse olarak ifade edilebilir.⁷⁹ Kendini kiraya veren kimse olarak ifade edilen işçi kavramı, modern hukuktaki iş akdine dayanarak çalışan gerçek kişi kavramına göre daha geniş kapsamlı bir tanımdır.

İşçi kavramı Osmanlı Devleti'nde sık kullanılan bir kavram olmamıştır. İlk kez 1729 yılında III. Ahmet tarafından çıkarılan bir fermenda *işçi* kavramına yer verilmiştir.⁸⁰ İşçiler için daha yaygın olarak kullanılan ifade ise *amele* kavramı olmuştur. İşçi ve amele kavramlarını da kapsayan *müstahdemîn* kavramı da işçileri karşılayacak şekilde kullanılmış olan ifadelerdendir.⁸¹

İş akdi gibi ecir (işçi) kavramı da Mecelle'de günümüzdeki anlamından daha geniş bir anlama sahip olmuştur. *Belli bir ücret karşılığı çalışma* kıstası sebebiyle günümüzde

⁷⁶ CİN / AKGÜNDÜZ, 1996, s. 189.

⁷⁷ BARDAKOĞLU, Ali, **İslam Hukukunda İşçi İşveren Münasebeti. İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 192; CİN / AKGÜNDÜZ, 1996, s. 190.

⁷⁸ COŞKUN, Ahmet, *Kuran-ı Kerim'de Rızık ve İktisadi Hayat*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 171; AYKANAT, 2011, s. 26.

⁷⁹ BARDAKOĞLU, 1986, s. 379 vd.

⁸⁰ MAKAL, 1997, s. 165.

⁸¹ KIRPIK, Cevdet, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri**, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s. 29.

işçi sayılmayan memur, zanaatkâr, serbest meslek erbabı gibi kişiler Mecelle düzenlemelerine göre ecir (işçi) statüsünde yer almışlardır.⁸² Süre üzerine çalışan memur, sözleşmeli kamu personeli, işçi, belli bir iş üzerine çalışan esnaf ve zanaat sahipleri, ücret karşılığında çalışan serbest meslek sahipleri Mecelle’de yer verilen işçi tanımı içerisinde yer almaktadır ve bu düzenlemeyle tartışmalara yer vermeyecek şekilde herkesi işçi statüsünde değerlendirilmiştir. Mecelle iş üzerine yapılan icâre akdini örneklendirirken *ücretle amele ve hademe tutmak gibi* şeklinde bir ifadeye yer vermiş, işçinin yanında hizmetliden de bahsetmiş ancak aynı hükümlere tabi oldukları için bu ayırım üzerinde durulmamıştır.

Mecelle işçiyi *ecir-i has* ve *ecir-i müşterek* olarak ikiye ayırmıştır (m.422). Bu ayırımı belirlemede iki kıstas öne çıkmaktadır. Birincisi işçinin işverenden başkası için çalışıp çalışmayacağı kıstası, ikincisi ise akdin süre üzerine kurulup kurulmadığı kıstasıdır. Başkası adına çalışma kıstasında işçinin fiilen başkası için çalışması aranmaz. İşçi başkası için de çalışabilme hakkına sahipse bu hakkını fiilen kullanmasa da *ecir-i müşterek* olarak ifade edilir.⁸³ İkinci kıstasa göre iş akdi işçinin belli bir süredeki çalışması üzerine kurulmuşsa bu akdin tarafı olan işçi *ecir-i has*, belli bir işin görülmesi üzerine kurulmuşsa buradaki işçi *ecir-i müşterek* olacaktır.⁸⁴ Uygulamada *ecir-i has* gibi tek bir işverene çalışan işçiler çoğunlukta olmakla birlikte *ecir-i müşterek* gibi birden fazla işveren için çalışan işçiler bulmak da mümkündür.

B. Ecir-i Has

Ücret karşılığı çalışan ve bir akitle bağlı bulunan işçiler *ecir-i has* grubunu oluşturmaktadır. Mürşidü’l Hayran⁸⁵’da; *ecir-i has*, *bir veya daha fazla işveren hesabına*

⁸² DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993, s. 455.

⁸³ BİLMEN 1970, s. 157.

⁸⁴ BARDAKOĞLU, 1986, s. 194.

⁸⁵ XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Mısır’da da kanunlaştırma hareketlerinin otaya çıktığı dönemdir. Aradaki siyasi ihtilâftan dolayı Osmanlı kanunlarını uygulamak istemeyen Mısır yönetimi Tanzimat sonrasında yaşananlara benzer süreçler yaşamıştır. Önce Fransız Medenî Kanunu’nun (Code civil) iktibası için çalışmalar yapılmıştır. Fransa’nın da etkisiyle yürütülen bu çalışmalar sırasında Hidiv

sürelili olarak çalışan, başka bir iş yapmama ve belirtilen süre içinde sadece işverene ait işleri yapma şartı bulunan işçi şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁶ Günümüzdeki anlamıyla işçi ve memur kavramını ecir-i has kavramının karşıladığı söylenebilir. Ecir-i hassın işvereni bir şahıs olabileceği gibi, bir şahıs hükmünde birden fazla şahıs da olabilir (m. 423). Ecir-i has tek bir işverenden iş alabilir, aynı anda başka işverenler için çalışamaz (m.422). Ecir-i has olarak istihdam edilen çobanın başka bir kişi için de çalışması durumunda ücretinde indirim gidilemeyeceği ve ikinci kişiden alınan ücretin de helal olacağı ifade edilmiştir. Burada birinci işverenin akitten beklediği menfaati elde etmesi dikkate alınmış, işçinin ikinci bir işte çalışılmasına bir yaptırım getirilmemiştir. İşçinin bu durumda ecir-i müşterek sayılması ve buna ilişkin hükümlerin uygulanması düşünülebilir. Ecir-i hası ecir-i müşterekten ayıran en önemli unsur budur. Bir diğer fark ise ecir-i has ilişkisinde işçinin işten daha ön planda olmasıdır. Ecir-i müşterek ilişkisinde ise yapılacak olan iş ön plandadır. Son fark ise ücrete hak kazanma konusunda görülmektedir. Mecelle'de *ecîr-i müşterek'in ücrete istihkakı, amel ile dir* ifadesiyle ecir-i müşterek olarak çalışan kimsenin ücrete ancak yaptığı işin yerine getirilmesiyle hak kazanabileceği belirtilmiştir (m.424), ecir-i has olarak çalışan kimsenin ücrete hak kazanabilme koşulunun ecir-i müşterekten farklı olduğu vurgulanmıştır (m.425). Buna göre; *ecîr-i hâssın ücrete istihkakı, müddet-i icârede amel için hazır bulunmasıyla dir. Yoksa bi'l-fi'l işlemesi şart değildir*. Mecelle'de ifade edilen hazır bulunmanın ücrete hak kazanmada mutlak bir kriter olduğu da düşünülmemelidir. Nitekim Mecelle'de *fakat, amelden imtina edemez ve*

İsmâil Paşa'nın tâlimatıyla Mahlûf el-Minyâvî tarafından Taṭbîku'l-kânûni'l-medenî ve'l-cinâ'i 'alâ mezhebi'l-İmâm Mâlik adıyla bir eser kaleme alınmış, Mâlikî mezhebinin görüşleriyle Fransız kanunu arasında benzer ve farklı yönler tesbit edilmiştir. Aynı tarihlerde Muhammed Kadri Paşa da Code civil'in Hanefî mezhebi çerçevesinde İslâm Hukukuna uygunluğuna dair Taṭbîku mâ vücade fi'l-Kânûni'l-medenî mutâbîkan li-mezhebi Ebî Hanîfe ismini taşıyan bir eser yazmıştır (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Kavânîn ve Ahkâm, nr. 80). Öte yandan Code civil'in kabulü yerine İslâm Hukukunun tedvinini hedefleyen çalışmalar da yapılmış, Adalet bakanı olduğu sırada Kadri Paşa önce el-Ahkâmü's-şer'îyye fi'l-aḥvâli's-şahsiyye adıyla kişiler, aile ve miras hukukunu düzenleyen bir kanun taslağı hazırlamıştır. Mısır hükümeti tarafından yayımlanan (1875) bu çalışma kanun metni olarak yürürlüğe girmese bile yarı resmî bir statüye sahip olmuştur. Kadri Paşa'nın eşya ve borçlar hukukuyla ilgili Mürşidü'l-hayrân ilâ ma'rifeti aḥvâli'l-insân fi'l-mu'âmelâti's-şer'îyye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân isimli kitabı ise hükümetin tâlimatıyla hazırlanmaya başlanmış ve kanun şeklinde düzenlenmiş olmakla birlikte resmen bir kanun metni olarak kabul edilmemiş, müellifin vefatından sonra Mısır Maarif Vekâleti'nce bastırılıp medreselerde kullanılmasına karar verilmiştir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mursidul-hayran> (erişim tarihi 07.09.2019).

⁸⁶ AYKANAT, 2011, s. 30.

ederse ücrete müstahak olmaz hükmüyle ecir-i has olarak çalışan işçinin bu durumu keyfi olarak suistimal edemeyeceği dolayısıyla eğer iş saatleri içerisinde işi yapmaktan bilerek kaçınırsa ücrete hak kazanamayacağı belirtilmiştir (m.426).

C. Ecir-i Müsterek

Ecir-i müsterek belli bir işverene veya işveren topluluğuna bağlı olmadan çalışan ya da belli bir şahıs yahut topluluk adına süre kaydı olmaksızın veya süre kaydı bulunup da başkası adına çalışmama şartı bulunmaksızın çalışan işçi olarak tanımlanmıştır.⁸⁷ Bu tanım iki şekilde ecir-i müsterek ilişkisi kurulabileceğini ifade etmektedir. Birincisi işçinin başkasına da çalışmasına bir engel olmaması, ikincisi ise süre kaydı konmadan bir işin yapılmasının istenmesidir. Ecir-i müsterek serbest meslek sahibi olarak da ifade edilmiştir. Bunların emeklerinin kiralandığı görülmektedir. Kendilerine verilen işi yaparak ücrete hak kazanabilmişlerdir.⁸⁸ Ecir-i müsterek ile işveren arasında bir bağımlılık ilişkisi ecir-i has ilişkisine göre daha zayıftır. İslam hukukçuları, boyacı, terzi, marangoz, saatçi, köy çobanı, hamal, ayakkabıcı gibi aynı zamanda zanaat erbabı her bir ecir-i müsterek için kendilerine has hükümler ortaya koymuşlardır.⁸⁹ Bunlar, bilfiil başkalarına değil de sadece bir işveren için çalışsalar da ecir-i müsterek sayılırlar. Ücretlerini hak ettikleri zaman ise işin yapılmasından sonradır.⁹⁰ İşçi çalıştırdığı takdirde ecir-i müsterek aynı zamanda işveren konumunda da olacaktır.

D. Müstecir

İcâre akdinde kira ile tutan kimse, müstecir olarak ifade edilmiştir (m.410). Müstecir, İş Hukukunda işverene karşılık gelen terimdir ve işveren gerçek kişi olabileceği gibi, tüzel kişi de olabilir. Mecelle bir şahıs gibi hareket eden birden fazla kişinin de

⁸⁷ ALİ HAYDAR, 2007, s. 421; SINAV, Tahsin, *İş Hukuku ve Temel Kavramlar, Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri*, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 28; AYKANAT, 2011, s. 30-31.

⁸⁸ KAŞIKÇI, 1997, s. 278.

⁸⁹ ŞAKFE, 1968, s. 20.

⁹⁰ BİLMEN, 1970, s. 34.

işveren olabileceğini ifade etmiştir (m.423). Mecelle'nin bahsi geçen maddesinde örnek olarak bir köy halkının işçi istihdam etmesinden bahsedilmektedir. Birden fazla kişiden oluşan işveren, işçi ile bir tek akit yapmışsa, tüzel kişi olsun ya da olmasın bir kişi hükmündedir.⁹¹

Ecir-i müşterek ile kurulan iş akitlerinde tam olarak bağımlılık ilişkisi bulunmamaktadır. Hatta ecir-i müşterekle anlaşılan kişi için günümüzdeki işveren ifadesi kullanılmamaktadır. Ancak böyle bir kişi işin görülmesini isteme ve emir-talimat verme yetkileri bakımından işveren unsurları taşımaktadır. Ecir-i müşterek işi, işverenin gözetim ve denetimi altında yapmasa da iş görme borcu altına girmekte, işverenden işin ne şekilde yapılacağına dair talimat alabilmektedir. Nitekim Mecelle'de ecir-i müşterekin ne yapacağına ve nasıl yapacağına belirlenmesi gerektiğinden bahsetmektedir (m.455).

SONUÇ

İslam alimlerine göre; işçilerin yüklerinin hafifletilmesi, refahı ve işveren ile ilişkilerinin iyileşmesi ancak uluslararası ve İslam'a uygun düzenlemeler sayesinde sağlanabilecektir. Zira işçi ve işverenler için manevi bir müfettiş olan helal-haram kavramına sahip olması ve hukuku ahlak kaideleriyle mezcetmesi sayesinde İslam, hakkın ve adaletin teminini garanti etmektedir. İslam dini çalışmaya, el emeğine ve helal kazanca önem vermekte, fakihler çalışmayı farz-ı kifâye olarak görmektedirler. İslam hukukunda akdi yapılacak olan işin meşru (mübah) bir iş olması, menfaatin malum olması ve ücretin akit esnasında belli olması şartları koşulmuştur. Günümüzdeki anlamıyla bir işçi-işveren ilişkisinin ortaya çıkmadığı dönemde problemlerin İslam hukuku prensipleri bakımından değerlendirilerek bir sonuca varılması için İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve hadis ile diğer içtihat kaynaklarından istifade edilmiştir. Fakihler çalışmayı *farz-ı kifâye* olarak görmekte, ancak kimsenin çalışmaması durumunda bazı meslekleri icra etmenin herkese *farz-ı ayn* hâle geleceğini düşünmektedirler. Fıkıh literatüründe *âmil* lafzı daha ziyade zirai işçi için kullanılırken, sanai işçi ise *ücretli* anlamına gelen *ecîr* kelimesi ile karşılanmaktadır. Modern kanunlarda kullanılan işçi

⁹¹ ALİ HAYDAR, 2007, s. 426; AYKANAT, 2011, s. 32-33

kelimesi ise, İslam hukukundaki kullanımından daha dar olarak *ecîr-i hâs* (hususî işçi) kavramına tekabül etmektedir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra İslâm hukuku, Türklerin özel hukuk uygulamaları bakımından asıl kaynak hâline gelmiştir. Ülkedeki önemli hukukçulardan kurulmuş kurullara, büyük fikir ayrılığı olan konularda Müslümanlar için ortak hükümler koyan bir kitap yapmaları görevi verilmiştir. Fakat hiçbir hukukçu, farklı mezheplerin içtihatlarını birleştirmeyi önermemiştir. Bu yaklaşım, aslında bir yönü ile iyi bir sonuca da vesile olmuştur. Çünkü ilâhî kaynaklı, farklı bir içtihat hukuku sistemi ortaya çıkmıştır. Benzer biçimde İslâm hukuk tarihinde de içtihatların çok ve farklı olmasının yarattığı sakıncanın giderilmesi ihtiyacı çeşitli dönemlerde hissedilmiş ve ülkede uygulanacak bütün hâlinde bir medenî kanun için girişimler olmuştur ve Osmanlı Devleti'nin yerli kanunu olan Mecelle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Mecelle tüm noksanlarına rağmen, üzerinde zamanın gerektirdiği değişiklikler işlenerek geliştirilip dönüştürülmeye uygun; hukukun temel müessese ve kavramları bakımından sağlam ve iyi bir kanundur. Her şeyden önemlisi, halkın yüzyıllardan beri kullanageldiği mevcut medenî hukuk uygulamalarını kanun hâline getirdiği için özgün bir sistem yaratmıştır. Hukuk ve adalet insanlığın ortak malıdır, evrenseldir. Mecelle'nin dünya hukuk anlayışına yaptığı özgün katkı, kendi düzeni ve mantığı içerisinde, insanın yaratıcısı ile olan ilişkilerini, Allah'ın irade ve düzeninin hukuktaki yansımalarını, bir denetim mekanizması şeklinde açık bir biçimde hukuk sistemine dâhil etmesidir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Yavuz, **Tanzimat Fermanının Tahlili**. Tanzimat, (Ed. Halil İncalcık, Mehmet Seyit Danlıoğlu), İstanbul, 2014.

Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'ruzat**, (Yayımlayan: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tezahir**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 3. Kitap, Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

- ALİ HAYDAR, Hocaeminefendizade, **Dürerü'l Hukkam Şerhu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyeti'l-Ahkâm**, (Osmanlıcadan Çev.: Raşit Gündoğdu, Osman Erdem), Osmanlı Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ANSAY, Sabri Şakir, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.
- AYDIN, Mehmet Akif, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, 1996.
- AYDIN, Mehmet Akif, "Kanunnameler ve Osmanlı Hukukunun İşleyişindeki Yeri", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, 24, İstanbul, 2004.
- AYDIN, Mehmet Akif, **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Hazırlanışı**, Osmanlı Araştırmaları, İstanbul, 1989.
- AYDIN, Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, Beta Yayınları, 2010.
- AYKANAT, Mehmet, **Mecelle'de İş Akdi**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- BALTACI, Cahid, **15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan Matbaası, İstanbul, 1976.
- BARDAKOĞLU, Ali, **İcâre**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARDAKOĞLU, Ali, **İslam Hukukunda İşçi İşveren Münasebeti. İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "**Kanunname**", İslam Ansiklopedisi, Maarif Basımevi, İstanbul, 1957.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1970.
- BOZKURT, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, TTK, Ankara, 1996.
- BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslüm Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu**, TTK., Ankara, 1996.

CİN, Halil / AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

COŞKUN, Ahmet, **Kuran-ı Kerim’de Rızık ve İktisadi Hayat**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.

DİLİK, Sait, “Atatürk Döneminde Sosyal Politika”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1985.

DÖNDÜREN, Hamdi, **Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993.

DURAN, İbrahim, “Osmanlı Hukukunun Yapısı Üzerine Bir Etüd”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 1, Erzincan, 1999.

ELLEK, Hasan, “Osmanlı’da Kanunlaştırma Hareketleri ve Mecelle”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 6, Gümüşhane, 2014.

ERİŞÇİ, Lütfü, **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi**, İstanbul, 1951.

ESENER, Turhan, *İş Hukuku*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978.

GÖKÇE, Turan, “Osmanlı Kanunnameleri ve Bir Kanunname Sureti Hakkında”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: V, İzmir, 1990.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Osmanlı Devleti Hakkında”, **Cogito**, Osmanlılar Özel Sayısı 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

GÜLMEZ, Mesut, **Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi: 1936 Öncesi**, TODAİE Yayınları, Ankara, 1991.

GÜMÜŞ, Musa, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt: 14, İzmir, 2013.

İNALCIK, Halil, **Adaletname**, İslam Ansiklopedisi I, İstanbul, 1998.

İNALCIK, Halil, “**Kanunname**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.XXIV, İstanbul, 2001.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi**, İsam Yayınları, İstanbul, 2011.

- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet**, Eren Yayınları, İstanbul, 2000.
- İZVEREN, Adil, **Hukuk Sosyolojisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1993.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, **Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839–1923, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839–1950**, (Derleyenler: Donald Quatert ve Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri 1-2-3**, İz Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAŞIKÇI, Osman. **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, OSAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- KAYA, Mahmut, **Çalışanların Hakları ve İslam**, Fecr Yayınları, Ankara, 2009.
- KIRPIK, Cevdet, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri**, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011.
- MAKAL, Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850–1920, Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- MARDİN, Şerif, **“Baticılık”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.
- MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi, **İş Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.
- ÖKÇÜN, Gündüz, **Ta'til-i Eşgal Kanunu 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara, 1982.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi II**, İstanbul, 1990.

ÖZTÜRK, Abdülvehhab, **İslam'da İşçi İşveren Münasebetleri, İslam'da Emek ve İşçi İşveren Münasebetleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986.

SAYMEN, Ferit H., **Türk İş Hukuku**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1954.

SINAV, Tahsin, **İş Hukuku ve Temel Kavramlar, Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri**, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1990.

ŞABAN, Zekiyüddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları**, (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

ŞAKFE, Muhammed Fehr, **İslam'da İş Ahkâmı ve İşçi Hakları**, (Çev. İhsan Toksarı), Nida Yayınları, İstanbul, 1968.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

TUNÇOMAĞ, Kenan, **İş Hukukunun Esasları**, Beta Yayınları, İstanbul, 1988.

ÜÇÖK, Coşkun v.dğr., **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 1999.

YETKİN, Aydın, "Osmanlı Devletinde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 24, Ankara, 2013.

YILMAZ Faruk, **Türk Anayasa Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007.

YİĞİTER, Ümran Nazif, **Kömür Havzasında Amele Hukuku**, Zonguldak, 1943.

ZEYDAN, Abdülkerim, **İslam Hukuku'na Giriş**, (trc. A. Şafak), İstanbul, 2008.

ZURCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Tarihi, İstanbul, 2014.